

Faculty of Social Sciences
Institute of Social Studies and Research

Quarterly of Social Studies Research in Iran
Vol. 10, No. 3:717-740, Autumn 2021
Doi: 10.22059/JISR.2021.315718.1162

**The Nature and Conceptual Coordinates of the Social
Problem in Perspective Modern and Postmodern
(Comparative Comparison of the Views of Emile Durkheim
and Jean Baudrillard) ¹**

Norollah Nourani ¹
Mohamad javad Zahedi ²
Amir Maleki ³

Received: November 22, 2020

Accepted: May 26, 2021

Abstract

Introduction: The social problem is one of the most important concepts in the field of sociological studies that lacks common semantic coordinates. In each of the modern and postmodern approaches, this concept has a different definition and the choice of each of these approaches leads to determining different paths in the face of the concept of social problem. This has led to ambiguities in social policy-making and has hampered the path of social decision-making. Because every decision requires research foundations that on the basis of which we can make the right decisions. Accordingly, this article attempts to answer the nature and definition of the social problem and the indicators of recognizing a phenomenon as a social problem by relying on the ontological positions of the most prominent thinkers of the modern and postmodern approach, Emile Durkheim and Jean Baudrillard.

Research Paper from the doctoral dissertation of sociology entitled "The relationship between science and the social problem in modern and postmodern approaches (Focusing on the views of Emile Durkheim and Jacques Derrida)", Payame Noor University, Center for Graduate Studies.

1. PhD student Sociology, Payame Noor University, Tehran, Iran. (Corresponding author),
nourani313@gmail.com

2. Professor of Sociology, Payame Noor University, Tehran, Iran, m_zahedi@pnu.ac.ir

3. Associate Professor of Sociology, Payame Noor University, Tehran, Iran, a_maleki@pnu.ac.ir

Method: The research method is comparative study. In this method, first the selected books are studied in depth, then based on the main concepts of the research, they are purposefully summarized. Then, based on the initial summaries, overt and covert themes were extracted and finally, in the form of comparative comparison, they were rewritten and formulated in a structured way.

Finding: As a result of answering these questions, it became clear that Durkheim believes that social realities are objective phenomena that are not dependent on human life and are independent of human will. Accordingly, the social issue, like other social realities, is an objective and independent matter whose change does not depend on human free will. In his view, the social problem has a characteristic: lack of generality, lack of function and going beyond the natural limits. According to these characteristics, which are identified according to the type and period of evolution of society, social issues are identified. In contrast, Baudrillard believes that the social world and social issues are mental constructs that have nothing to do with reality, because they do not believe in social reality and deny the existence of independent social phenomena. In his view, social issues are defined based on the language system of each social group and according to gender, religious, national, racial, class differences. In the meantime, the media creates hyper-real through the decoupage industry and mass production of global information. A world that refers to signs that are not real through simulation. The interests of the centers of power are important links in the interests of which the media creates the social world and introduces its disturbing phenomena as a social problem. In this situation, social issues are created without relying on reality in the interests of the centers of power and through the media.

Conclusion: The reason for the difference between the two views is the wide-ranging changes at the global level. After the occurrence of various political, religious, scientific and industrial revolutions, modern society experienced social turmoil and the restoration of collective order was a desirable goal for all thinkers of that era. Accordingly, modern thinkers such as Durkheim sought to restore social order by believing in the capabilities of science. Whereas in the postmodern era, with the outbreak of world and regional wars, political expansionism and inhumane economic violence, and the conquest of the media by the centers of power, the ideals of the modern world and the ability of science to shape human order were seriously questioned. Thus Baudrillard sought a theoretical explanation of how the social world was constructed and created.

Keywords: Durkheim, Baudrillard, Social Problem, Social Fact, Hyper-Real

Bibliography

- Baudrillard, j. (1993), **Symbolic Exchange and Death**. Trans by Ian Hamilton, London: Sage. (In Persian)
- Baudrillard, jean. (1994), **Simulacra and Simulation**. Trans by Sheila Faria Glaser, University of Michigan Press. (In Persian)
- Baudrillard, jean. (1995), **The Gulf War Did Not Take Place**. Trans by Paul Patton, Bloomington: Indiana University Press.
- ≠ Baudrillard, jean. (1997), **The System of Objects**. Trans by James Benedict, London & New York: Verso.
- ≠ Baudrillard, jean. (1998), **The Consumer Society: Myths and Structures**. London: Sage.
- Denzin, N and Y. Lincoln (2018), **The Sage Handbook of Qualitative Research**, London: Publications.
- ≠ Durkheim, Emile (1994), **The Rules of Sociological Method**, translated by Ali mohamad kardan, Tehran: university of Tehran publication. (In Persian)
- ≠ Durkheim, Emile (1997), **Education and Sociology**, translated by Ali mohamad kardan, Tehran: university of Tehran publication. (In Persian)
- ≠ Durkheim, Emile (1999), **Suicide**, translated by nader salarzade amiri, Tehran: university of allame tabatabaye publication. (In Persian)
- Durkheim, Emile (2002), **The division of Labor in Society**, translated by bagher parham, Tehran: Ney publication. (In Persian)
- 1 Durkheim, Emile (2002), **Educational sociology**, translated by mohamad mashayekhi, Tehran: company of sahamie enteshar. (In Persian)
- 1 Durkheim, Emile (2004), **The Elementary Forms of Religious Life**, translated by bagher parham, Tehran: markaz publication. (In Persian)
- Durkheim, Emile (2011), **Sociology and philosophe**, translated by fereydon sarmad, Tehran: kandokav publication. (In Persian)
- ≠ Durkheim, Emile (2019), **Sociology courses**, translated by seyed jamaledin mosavi, Tehran: Ney publication. (In Persian)
- Eitzen, Stanley and Baca Zinn, Maxine and Smith, Kelly Eitzen (2012), **Social Problems**, United States of America: Allyn & Bacon Publications.
- Flick, Uwe (2014), **An introduction to qualitative**, research, translated by hadi jalili, Ney publication.

Jaffari, g (2009), “**logic of comparative research**”, Social study of Iran, No 4: 1-16. (In Persian)

Kornblum, William; Julian, Joseph and Smith, Carolyn (2012), **Social Problems**. United States of America: Pearson Education.

Mooney, Linda; Knox, David and Schacht, Caroline (2009), **Understanding Social Problems**, Wadsworth: Cengage Learning Publications.

Parrillo, Vincent (2005), **Contemporary Social Problems**, United States of America: Pearson Publications.

Rbington, Earl (2007), **The Study of Social Problems: Seven Perspectives**, translated by rahmatollah seddigh, Tehran: university of Tehran publication. (In Persian)

≠ Sullivan, Thomas (2016), **Introduction to Social Problems**, United States of America: Pearson Publications.

مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران / دوره ۱۰، شماره ۳، پائیز ۱۴۰۰: ۷۱۷-۷۴۰

ماهیت و مختصات مفهوم «مسئله اجتماعی» در دوره‌های مدرن و پست‌مدرن (مورد مطالعه: آراء امیل دورکیم و ژان بودریار)*

نوراله نورانی^۱

محمدجواد زاهدی^۲

امیر ملکی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۵

تاریخ دریافت: ۹۹/۹/۲

Doi: 10.22059/JISR.2021.315718.1162

چکیده

مسئله اجتماعی یکی از مهم‌ترین مفاهیم حوزه مطالعات جامعه‌شناختی است که فاقد مختصات معنایی مشترک است. به گونه‌ای که در هر یک از رویکردهای مدرن و پست‌مدرن این مفهوم دارای تعریف متفاوتی است. تفاوتی که امکان هرگونه تجمیع نظری را سلب و تبیینی فکری را پیش روی قرار می‌دهد. بر همین اساس، در این مقاله کوشش شده است که ماهیت و تعریف مسئله اجتماعی و شاخص‌های تشخیص یک پدیده به مثابه مسئله اجتماعی با اتکای به مواضع هستی‌شناختی برجسته‌ترین متفکران رویکرد مدرن و پست‌مدرن، یعنی امیل دورکیم و ژان بودریار پاسخ داده شود. در نتیجه پاسخ به این پرسش‌ها که از طریق روش مطالعه تطبیقی حاصل آمده است، مشخص شد که از دید دورکیم، مسئله اجتماعی همچون سایر واقعیت‌های اجتماعی امری عینی و مستقل است که به جهت عمومی نبودن، فقدان کارکرد و فراتر رفتن از حدود طبیعی با توجه به نوع و دوره تحول جامعه تشخیص داده می‌شود. در مقابل، بودریار به استناد عدم باور به واقعیت عینی، جهان اجتماعی و مسئله اجتماعی را برساختی ذهنی می‌داند که ریشه در منافع مراکز قدرت داشته و بر پایه نظام زبانی هر گروه اجتماعی و از طریق رسانه خلق می‌شود.

واژه‌های کلیدی: دورکیم، بودریار، مسئله اجتماعی، واقعیت اجتماعی، فراواقعیت

* مقاله علمی - پژوهشی، مستخرج از رساله دکتری جامعه‌شناسی (بررسی مسائل اجتماعی ایران) با عنوان «نسبت علم و مسئله اجتماعی در رویکردهای مدرن و پست‌مدرن (با تمرکز بر آراء امیل دورکیم و ژاک دریدا)»، مرکز تحصیلات تکمیلی دانشگاه پیام‌نور

۱. دانشجوی دکتری تخصصی جامعه‌شناسی دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

nourani313@gmail.com

۲. استاد گروه جامعه‌شناسی دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران؛ m_zahedi@pnu.ac.ir

۳. دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران؛ a_maleki@pnu.ac.ir

مقدمه

در منظومه دانش جامعه‌شناسی، مفهوم بنیادینی وجود دارد که نقش مهمی در اندیشه اجتماعی دارد. «مسئله اجتماعی»^۱ آن مفهوم مهمی است که سابقه‌ای به اندازه تفکر اجتماعی دارد و باعث ابداع مفاهیم جامعه‌شناختی دیگر نیز شده است. این مفهوم از سوی جامعه‌شناسان در دوره‌های زمانی و فکری مختلف به صورت مستقیم و آگاهانه یا غیرمستقیم و ناآگاهانه مورد توجه قرار داشته و پیرامون معنا، ابعاد، مصادیق و روش‌های پژوهش آن، کندوکاوهای فکری و نظری فراوانی صورت گرفته است (پاریلو^۲، ۲۰۰۵ و کورنبلوم^۳ و دیگران، ۲۰۱۲ و سالیوان^۴، ۲۰۱۶). با ژرف‌نگری در اندیشه اجتماعی نظریه‌پردازان و غور و بررسی در ادبیات نظری این مفهوم، آنچه در مقام مقایسه خود را نمایان می‌کند، تفاوت‌های فکری در نظریه‌پردازی پیرامون این مفهوم است. آنچه در نتیجه این واکاوی، مشخص می‌شود این است که «مسئله اجتماعی» تنها یک مفهوم مشترک لفظی بوده و حامل اشتراک معنایی نیست (رابینگتن و واینبرگ، ۱۳۸۶).

بر طبق «رویکرد مدرن»، مسئله اجتماعی، وضعیتی است که ساماندهی عقلانی جامعه را دچار اختلال کرده یا مانع تحقق آن می‌شود. به بیان دیگر، از منظر جریان فکری مدرن، مسئله اجتماعی تداوم مسیر نظم عقلانی بالفعل یا بالقوه را با مانع روبرو می‌کند و وجودی عینی و مستقل از ذهن بشری دارد. بنابراین، هرگاه پدیده‌ای جمعی، حیات موجود یا امکان ظهور نظم اجتماعی برخاسته از خرد را دچار خدشته کند، می‌تواند به مثابه مسئله اجتماعی ملاحظه شود و باید پس از کشف علل آن، در جهت رفع یا کاهش حداکثری آن تلاش کرد (ایتزن و دیگران، ۲۰۱۲: ۹-۱۰ و کورنبلوم و دیگران، ۲۰۱۲: ۶-۱۳ و مونی و دیگران، ۲۰۰۹: ۲-۳). هریک از نظریه‌پردازان کلاسیک جامعه‌شناسی بر وجهی خاص از جامعه انسانی به عنوان مسئله اجتماعی در مسیر تحقق جامعه‌ای عقلانی تاکید دارند. مارکس با تحلیل علمی جامعه اروپای قرن نوزدهم، نظام اقتصادی-سیاسی سرمایه‌داری و روابط نابرابر طبقاتی میان دارندگان ابزار تولید و فاقدان آن را مسئله اجتماعی عینی دانسته که به باور او، مانع تحقق شکل‌گیری جامعه‌ای عقلانی می‌شود. عدم وجود مختصات فرهنگی و انگیزه‌های اخلاقی پروتستانی در طبقه متوسط آلمان، دیوانی شدن فراگیر و رخنه این شکل از سازماندهی روابط اجتماعی در ساحت‌های مختلف حیات

-
1. Social problem
  2. Vincent N. Parrillo
  3. William Kornblum
  4. Thomas J. Sullivan

اجتماعی (ففس آهنین) مسائلی هستند که وبر همواره نسبت به عدم کارایی و تاثیر منفی آنها در تثبیت کنش معطوف به هدف و اقتدار قانونی - عقلانی هشدار داده است. در واقع هر یک از نظریه‌پردازان کلاسیک جامعه‌شناسی با طرح نظریه‌ای کلان و جهان‌شمول تلاش کردند، ضمن شناخت عینی شرایط اجتماعی موجود و ترسیم مختصات جامعه‌ای عقلانی (یعنی جامعه‌ای که در آن زیست انسانی بنا بر آرمان‌های روشنگری در شرایط بهتری قرار دارد)، مسائل و موانع را شناسایی و برای رفع آنها راهکار ارائه دهند.

اما در نقطه مقابل و از منظر «رویکرد پست‌مدرن»، مسئله اجتماعی پدیده نسبی، متغیر و سیالی است که به فراخور «فرهنگ محلی»، «قومیت»، «ملیت»، «نژاد»، «دین» و «جنسیت» تعریف می‌شود. در این دیدگاه، زمانی پدیده اجتماعی به مسئله اجتماعی تبدیل می‌شود که هر گروه اجتماعی، آن را براساس ارزش‌های خود تعریف کند. بنابراین، مسئله اجتماعی، پدیده‌ای وابسته و مقید به زمان و مکان خاصی است که بایستی یک گروه اجتماعی با اتکای بر نظام زبانی خود، آن را تعریف کند. در نتیجه مسئله اجتماعی، تنها با طی کردن مسیری ذهنی و متناسب با اقتضانات گروهی تعریف شده و یک راهکار جمعی و کلی جهت رفع و کاهش آن وجود ندارد^(۱) (دنزین و لینکلن، ۲۰۱۸: ۱۲۰-۱۲۲).

همان‌گونه که پیداست، اختلافات میان دیدگاه‌های مختلف پیرامون مفهوم مسئله اجتماعی بسیار آشکار و عمیق است. به گونه‌ای که می‌توان آن‌ها را در قالب دیدگاه‌های متباین و متضادی مقابل یکدیگر قرار داد. تنها با انجام یک پژوهش بنیادی و نظری است که می‌توان این اختلاف را به صورت دقیق و علمی تشریح و به صورت نظامند آن را اثبات کرد. چراکه در این نوع تحقیقات، تمرکز بر دیدگاه‌های نظری و ابعاد مورد اختلاف است که در نتیجه آن مرزهای نظری روشن و پیشرفت دانش صورت می‌گیرد. از آنجایی که در میان اندیشمندان مدرن و پست مدرن، «امیل دورکیم»^۱ و «ژان بودریار»^۲، یکی از منسجم‌ترین نظریه‌ها را در قالب آثار متعدد به رشته تحریر درآورده‌اند و آراء آنان نیز مبنایی برای طرح دیدگاه‌ها و نظریه‌های گسترده دیگری شده است، در این مقاله تلاش شده است با اتکای بر آراء این دو اندیشمند، ابعاد مختلف مفهوم مسئله اجتماعی مورد واکاوی قرار گیرد تا زمینه برای بسط آگاهی نظری در این حوزه مطالعاتی تخصصی فراهم شود. بدین ترتیب کوشش می‌شود این

1. Emile Durkheim
2. Jean Baudrillard

مسئله در قالب پاسخ به این پرسش‌ها تشریح شود: (۱) با توجه به مواضع هستی‌شناختی امیل دورکیم و ژان بودریار، مسئله اجتماعی از منظر آن‌ها چه نوع پدیده‌ای است؟ آیا پدیده‌ای عینی و انضمامی است یا امری ذهنی و برساختی؟ (۲) با توجه به مواضع امیل دورکیم و ژان بودریار پیرامون امر واقع، مسئله اجتماعی از منظر آن‌ها دارای چه تعریفی بوده و از طریق کدامین شاخص و معیار می‌توان آن را تشخیص داد؟

روش‌شناسی پژوهش

با توجه به این که اندیشه بر پایه مقایسه امکان‌پذیر است و یکی از رهیافت‌های مهم در پژوهش‌های علمی، مطالعه تطبیقی است؛ در پژوهش حاضر کوشش شده است که با اتکای بر روش تطبیقی، به پرسش‌های پژوهش پاسخ داده شود. هدف از مطالعه تطبیقی، مقایسه واحدها و موردهایی است که شناخت نقاط تفاوت و تشابه میان آن‌ها، ضمن ایجاد یک شناخت عمیق، چشم‌انداز جدیدی را پیش روی جامعه علمی ترسیم می‌کند. واحدهای مورد مقایسه می‌تواند شامل قوم، کشور، منطقه، سازمان، فرهنگ و نظریه باشند که در این روش به صورت نظامند مورد مقایسه قرار می‌گیرند. آنچه این حرکت منظم را تضمین می‌کند و اعتبار مطالعه را افزایش می‌دهد، میزان وضوح و دقت پرسش‌های پژوهش است که بر اساس آن‌ها این پژوهش محقق می‌شود (غفاری، ۱۳۸۸). روش تطبیقی شامل دو نوع متفاوت است: «مطالعه تطبیقی کمی»^۱ که در آن تعداد موارد مورد مقایسه زیاد است و «مطالعه تطبیقی کیفی»^۲ که در آن موارد مورد مقایسه کم هستند. با توجه به اقتضائات روش‌شناختی، این دو روش در قالب دو نوع «مطالعه تطبیقی کمی متغیرمحور»^۳ و «مطالعه تطبیقی کیفی موردمحور»^۴ بازتعریف می‌شوند که در نوع کیفی آن، هدف فهم و درکی عمیق از موارد به صورت مقایسه‌ای است. در این نوع، تلاش می‌شود الگوی حاکم بر هر مورد که در اینجا منظور مجموعه یا کلیتی با مرزهای معین است، شناخته و در مقام مقایسه، نقاط اختلاف آشکار و روشن شوند (فلیک، ۱۳۹۲). با توجه به این که در تحقیق حاضر نیز در پی آن هستیم که ماهیت و مختصات مسئله اجتماعی را در آراء امیل دورکیم به مثابه نماینده برجسته رویکرد نظری مدرن و ژان بودریار به منزله اندیشمند مهم پست‌مدرن، استخراج و سپس مقایسه تطبیقی کنیم، روش مقایسه تطبیقی کیفی کارآمد و مناسب

1. Quantitative comparative
2. Qualitative comparative
3. Variable oriented
4. Cases oriented

است. بدین منظور ابتدا آثار منتخب، به صورت عمیق مطالعه، سپس براساس مفاهیم اصلی مندرج در پرسش‌های پژوهش، خلاصه‌سازی هدفمند شده و در مرحله بعد، با اتکای به تلخیص‌های اولیه، مضامین آشکار و پنهان استخراج و در نهایت در قالب مقایسه تطبیقی، به صورت ساختارمند بازنویسی و صورتبندی شده‌اند. بر این اساس، هر یک از نظریه‌های این پژوهش به مثابه موردهایی تلقی شده‌اند که از طریق یک مطالعه نظامند، ابتدا بنیان فکری هر یک از دو اندیشمند مورد مطالعه، روشن و سپس از طریق مقایسه تطبیقی، مرزهای نظری آنان پیرامون مفهوم مسئله اجتماعی ترسیم شده است.

استنتاجات پژوهش

ماهیت و مختصات مفهومی مسئله اجتماعی از منظر امیل دورکیم: از نظر دورکیم، جهان طبیعی و اجتماعی در برگیرنده پدیده‌هایی واقعی و عینی است که مستقل از حیات انسان وجود دارند. بدین معنی که واقعیت عینی به ذهنیت انسانی وابسته نبوده و اختیار انسانی در حیات این واقعیت تأثیری ندارد. البته او اذعان دارد که این انسان‌ها هستند که بستر تحقق جامعه را فراهم می‌آورند ولی آنچه در زمان حاضر در مقابل آن‌ها قرار دارد، واقعیتی است که حیاتی مستقل از اراده انسانی دارد. بنابراین، عدم حیات انسان منجر به تغییری در واقعیت پدیده‌های عینی نمی‌شود و خللی در حیات آن‌ها ایجاد نمی‌کند.

او به پیروی از علوم طبیعی، که عالم را مشتمل بر واقعیت‌های طبیعی فرض می‌کند، جهان انسانی را دربرگیرنده «واقعیت‌های اجتماعی»^۱ تصور می‌کند و بر اهتمام علم جامعه‌شناسی جهت شناخت این پدیده‌ها تأکید دارد. از نظر او، واقعیت اجتماعی نیز همچون پدیده‌های طبیعی، پدیده عینی است که حیاتی مستقل از ذهن و تفکر انسانی دارد و به لحاظ وجودی به انسان وابسته نیست (دورکیم، ۱۳۷۳: ۳۹ و دورکیم، ۱۳۷۸: ۲۵ و ۳۷۵ و دورکیم، ۱۳۸۱: ۳۶). با توجه به مشابه‌انگاری دورکیم میان هستی‌های طبیعی و اجتماعی، او بر همانند تصور کردن واقعیت اجتماعی با «شیء» تأکید داشته^(۲) (دورکیم، ۱۳۷۳: ۲۱ و ۵۰-۵۲ و ۸۸-۸۹ و دورکیم، ۱۳۷۸: ۲۷) و معتقد است هرچند واقعیت‌های اجتماعی دارای مختصات و ابعاد مادی است ولی باید ضمن کنار گذاشتن تصورات درونی، آن‌ها را از بیرون و از راه مشاهده و آزمایش، مورد مطالعه و شناخت قرار دارد^(۳) (دورکیم، ۱۳۷۳: ۱۱-۱۴ و دورکیم، ۱۳۷۸: ۲۵ و دورکیم، ۱۳۸۱: ۲۵۳).

واقعیت‌های اجتماعی از دید دورکیم، دارای دو ویژگی مهم هستند که این دو ویژگی علاوه بر روشن‌تر کردن هرچه بیشتر چیستی واقعیت‌های اجتماعی، لزوم تصور آن‌ها همچون شیء را نیز تقویت می‌کند. اولین ویژگی، ناظر بر «بیرونی بودن» واقعیت‌های اجتماعی است که به معنی وجود و حضور وقایع اجتماعی پیش از تولد فرد و تداوم آن پس از مرگ وی است. دومین ویژگی نیز ناظر بر «جبری بودن» آن‌ها است که بر تحمیل اراده جامعه بر افراد به رغم میل درونی آن‌ها اشارت دارد (دورکیم، ۱۳۷۳: ۲۷-۳۴ و دورکیم، ۱۳۷۶: ۶۶-۶۷). بر این اساس، واقعیت اجتماعی، «هرگونه شیوه عمل ثابت یا غیرثابتی است که بتواند از خارج، فرد را محبور سازد و در عین داشتن وجود مخصوص و مستقل از تظاهرات فردی، در سراسر یک جامعه معین، عمومیت داشته باشد»^(۴) (دورکیم، ۱۳۷۳: ۳۷).

با توجه به این مواضع هستی‌شناسانه، دورکیم، مسئله اجتماعی را که در آثار خود از آن تحت عنوان «امر نابهنجار»^۱ یاد می‌کند، پدیده‌ای معرفی می‌کند که ضمن عدم داشتن عمومیت و کارکرد، فراتر از حد طبیعی است. بدین ترتیب، از دید او، هر واقعیت اجتماعی که در سطح عموم جامعه فراگیر نبوده و در ثبات جامعه نیز سودمند نباشد و در عین حال شدت بیش از حد پیدا کرده باشد را می‌توان به مثابه امر نابهنجار و مسئله اجتماعی تلقی کرد (دورکیم، ۱۳۷۶: ۷۳-۷۶).^(۵) منظور دورکیم، از عمومی بودن، مشاهده شدن یک پدیده در تمامی افراد جامعه یا دست‌کم بیشتر آن‌هاست. در نقطه مقابل آن، پدیده‌های استثنائی قرار دارند که ناظر بر وقایعی است که به لحاظ مکانی و زمانی فراگیر نبوده و تنها در تعداد معدودی مشاهده می‌شوند. به طور کلی، واقعیت‌های اجتماعی از دید دورکیم، دو نوع هستند: (۱) آن‌هایی که در سراسر نوع جامعه عمومیت دارند و (۲) دسته‌ای که در اقلیت قرار داشته و به لحاظ زمانی و مکانی استثنائی هستند. او به گونه‌ای روشن اعلام می‌کند: «ما وقایعی را که دارای عمومی‌ترین صورت هستند، بهنجار می‌شماریم و بقیه وقایع را نابهنجار [یا مسئله اجتماعی] می‌نامیم» (دورکیم، ۱۳۷۳: ۷۴).

از نظر این متفکر مدرن، «کارکرد»^۲ داشتن نیز به معنی اثرات مثبت هر پدیده اجتماعی بر ثبات و بقای جامعه انسانی بوده که بر این اساس، نقش هر واقعه اجتماعی در حفظ حیات و نظم اجتماعی مشخص‌کننده کارکرد آن است. بدین ترتیب، مسائل اجتماعی، پدیده‌هایی هستند که نسبت به کلیت نظام اجتماعی، نقش کارکردی نداشته و آثار سودمندی برای حفظ و بقای

1. unnormal

2. Function

اجتماعی در آن‌ها مشاهده نمی‌شود. در واقع از نظر دورکیم، زمانی که یک پدیده اجتماعی، در برآوردن نیازهای جمعی نقشی نداشته یا نظام اجتماعی را با مخاطره مواجه می‌کند می‌توان آن را (در صورت داشتن سایر ویژگی‌ها) به مثابه مسئله اجتماعی تلقی کرد (دورکیم، ۱۳۷۳: ۷۸ و ۱۳۰-۱۳۱ و دورکیم، ۱۳۷۶: ۸۴-۸۵ و دورکیم، ۱۳۸۱: ۳۱۳-۳۲۹).

منظور دورکیم، از فراتر رفتن از حدود معین نیز آن است که وقوع هر پدیده اجتماعی در جامعه امری طبیعی است، مگر آنکه علاوه بر داشتن دو معیار پیشین، از شدتی در وقوع برخوردار شود که در شرایط عادی فاقد آن بوده است^(۶) (دورکیم، ۱۳۷۳: ۷۳-۸۸ و دورکیم، ۱۳۷۸: ۴۴۳-۴۵۵ و دورکیم، ۱۳۸۱: ۳۰۱-۳۰۶). از دید او، انسان‌ها به دلیل: (۱) وجود نیروهای اجتماعی مختلف؛ (۲) عدم درونی‌سازی مشابه ارزش‌ها و جامعه‌پذیری یکسان و نیز (۳) تفاوت‌های شخصیتی، رفتارهای همانندی را از خود نشان نمی‌دهند. به همین دلیل، در سطح جامعه، شاهد برخی رفتارهایی هستیم که با نظام ارزشی جامعه در تعارض بوده و تأیید اجتماعی را به همراه ندارد. رفتارهایی که به دلیل تعارضی که با ارزش‌های اجتماعی دارد، وجدان جمعی را جریحه‌دار کرده و منجر به واکنش جامعه می‌شود. دورکیم به گواه تاریخ مدعی است که هیچ جامعه‌ای وجود ندارد که در آن این گونه رفتارها در آن صورت نگرفته باشد و همه آحاد جامعه به صورت یکسانی عمل کنند. بر همین اساس، از آنجایی که منشاء رفتارهایی که به مثابه مسئله اجتماعی تلقی می‌شوند، جریحه‌دار شدن وجدان جمعی و واکنش اجتماعی نسبت به آن رفتارها بوده و هیچ جامعه‌ای هم وجود ندارد که فاقد رفتارهای معارض با وجدان جمعی باشد، پس وجود این گونه رفتارها همواره امری طبیعی است^(۷). از این رو، وقوع این گونه رفتارها در جامعه قابل تحمل است تا زمانی که از حدود طبیعی و معین تجاوز نکند (دورکیم، ۱۳۷۳: ۸۱-۸۷ و دورکیم، ۱۳۷۸: ۴۴۴-۴۴۵ و دورکیم، ۱۳۹۰: ۸۴-۹۶).

بر همین اساس، تا زمانی که نرخ وقوع آدم‌کشی یا خودکشی، از حد معین و طبیعی فراتر نرفته و از شدت بیش از حد برخوردار نشود، به مثابه امری طبیعی در جامعه پذیرفته شده و در زمره مسائل اجتماعی قرار نمی‌گیرد. ولیکن به محض اینکه این نرخ از این حد معین تجاوز کند و میزان غیرقابل انتظاری را نشان دهد، آنگاه جامعه به دلیل جریحه‌دار شدن وجدان جمعی، واکنش نشان داده و این نوع از رفتارها را در شمار مسائل اجتماعی قرار می‌دهد^(۸) (دورکیم، ۱۳۷۳: ۸۱-۸۷ و دورکیم، ۱۳۷۸: ۴۴۳-۴۴۵).

با مشخص شدن معیارهای تعیین مسائل اجتماعی، دورکیم، در شرطی مهم اذعان می‌کند، تأیید وجود یا عدم وجود شاخص‌های سه‌گانه مسائل اجتماعی منوط به در نظر گرفتن «نوع اجتماع» و «دوره تاریخی تحولات جامعه» است. بر این اساس، تنها زمانی می‌توان عمومیت، کارکرد و تجاوز از حدود طبیعی را برای یک پدیده اجتماعی مشخص کرد که به دو نکته مهم توجه داشت: (۱) جامعه مفروض در چه اتمسفر اجتماعی قرار دارد و (۲) از نظر زمانی در چه دوره‌ای از تحول خود قرار دارد. بنابراین، بدون توجه به زمان و مکان و در فضای خلاء اجتماعی، نمی‌توان پیرامون ویژگی‌های یک پدیده جهت تعیین مسئله بودن یا نبودن آن قضاوت کرد (دورکیم، ۱۳۷۳: ۷۴-۷۵ دورکیم، ۱۳۹۰: ۱۳۰-۱۴۷).

از دید دورکیم، جوامع به علت تفاوت‌های محیط اجتماعی و طبیعی که با هم دارند، در قالب یک نوع مشابه قابل طبقه‌بندی نیستند؛ از این رو باید با توجه به این تفاوت‌ها، آن‌ها را در قالب انواع مختلفی دسته‌بندی کرد. به گونه‌ای که هر یک از جوامع باید تحت یک نوع خاص که متمایز از سایر انواع است، قرار گیرد. منظور از نوع، صورتی کلی است که از ویژگی عناصر سازنده اجتماع و نحوه ترکیب آن‌ها، شکل گرفته است. چرا که جوامع نه تنها از اجزاء تشکیل‌دهنده متفاوتی شکل گرفته‌اند، بلکه به صورت متمایزی نیز در هم تنیده و درآمیخته‌اند. بنابراین، می‌توان و باید با توجه به این خصیصه، جوامع را به طبقات مختلفی تقسیم کرد که در نتیجه آن انواع اجتماعات شکل می‌گیرد (دورکیم، ۱۳۷۳: ۹۳-۹۷ و ۱۳۰-۱۳۱). با توجه به این تعریف از نوع، دورکیم بر این باور است که در شرایطی می‌توان به عمومیت، کارکرد و فراتر رفتن حدود یک پدیده پی برد که به نوع آن اجتماع توجه کرد؛ چراکه ممکن است یک پدیده در یک نوع معین، مسئله اجتماعی تلقی و در نوع دیگری همان پدیده مسئله پنداشته نشود (دورکیم، ۱۳۷۳: ۷۴-۷۵ و دورکیم، ۱۳۸۱: ۳۵۱-۳۵۲ و دورکیم، ۱۳۸۳: ۱۲۹-۱۳۰).

در کنار توجه به انواع اجتماعات، دورکیم بر معیاری دیگر برای تعیین امر نابهنجار و مسئله اجتماعی تأکید دارد. از نظر او، علاوه بر اینکه تعیین مصداق‌های مسائل اجتماعی از نظر مکانی تغییرپذیر است، به لحاظ زمانی نیز متغیر است. بدین معنی که برای مشخص کردن نابهنجار بودن یک پدیده اجتماعی، باید به دوره زمانی که آن نوع اجتماعی خاص در آن قرار دارد، نیز توجه کرد. دوره زمانی ناظر بر مرحله تحول اجتماعی است که جامعه مفروض به لحاظ تاریخی در آن قرار دارد^(۹) (دورکیم، ۱۳۷۳: ۷۵-۷۶ و دورکیم، ۱۳۷۶: ۱۱۱-۱۱۳ و دورکیم، ۱۳۷۸: ۱۴۹-۱۵۹).

ماهیت و مختصات مفهومی مسئله اجتماعی از منظر ژان بودریار: بودریار هم‌نوا با بنیادهای هستی‌شناختی رویکرد پساساختارگرایی^۱، بر این باور است که آنچه به مثابه امر واقع تلقی می‌شود، هستی مستقلی نیست که به صورت خودبنیاد در جهان روابط اجتماعی وجود داشته باشد. از دید او جهان اجتماعی مشتمل بر پدیده‌هایی هستند که موجودیت آن‌ها وابسته به «نظام زبانی»^۲ گروه‌های اجتماعی است. گروه‌هایی که به اقتضای تفاوت‌های جنسیتی، دینی، نژادی، قومیتی و ملی از یکدیگر قابل تفکیک بوده و هریک به فراخور فرهنگ خود، نظام زبانی خاصی دارند. بودریار با رد هرگونه کنشگری آزاد سوژه انسانی، بر تأثیرات بنیادین ساختارهای اجتماعی که خود ریشه در ساختارهای زبانی دارند، تاکید دارد و اصول تحلیل رویکرد پساساختارگرایی پیرامون ساختار زبان را می‌پذیرد.

این متفکر پست‌مدرن، زبان را ساختاری بنیادین می‌داند که دارای نظم «خودراهبر»^۳ است. او هم‌راستا با دیدگاه «فردیناند سوسور»^۴ زبانشناس سوئیسی بر این باور است که زبان، نظام خودبسنده‌ای از «دال»^۵ها و «مدلول»^۶هاست که میان آن‌ها «رابطه این‌همانی»^۷ برقرار نیست. بدین معنی که میان دال‌ها و مدلول‌های زبانی، هیچ رابطه ذاتی که به صورت عینی بر جهان اجتماعی دلالت داشته باشد، برقرار نبوده و این رابطه بر مبنای یک قرارداد اجتماعی وضع شده است. به همین سبب، زبان، ابزاری خنثی جهت «بازنمایی»^۸ جهان خارج محسوب نمی‌شود، چرا که دال‌های زبانی بدون ارجاع به پدیده‌های واقعی، با اتکای به «روابط تفاوتی»^۹ معنا یافته و ریشه در «سنت‌ها و ارزش‌های اجتماعی» دارند. بر این اساس، نظام زبانی ریشه در هیچ امر عینی و ذاتی ندارند و به صورت اعتباری و قراردادی وضع شده‌اند. از این رو، آنچه نظام نشانه‌های زبانی را حامل معنا می‌کند، زمینه‌های متنوع جنسیتی، دینی، نژادی، قومیتی و ملیتی است که گستره متنوعی را پیش روی مدلول‌های زبانی قرار می‌دهد. بر همین اساس، بودریار، روابط اجتماعی را همچون روبنایی می‌بیند که تنها با ورود به این ساختارهای زبانی ژرف قابل فهم هستند (بودریار، ۱۹۹۷ و بودریار، ۱۹۹۸).

1. Post-structurism
2. Language System
3. Self-directing
4. Ferdinand de Saussure
5. Signifier
6. Signified
7. Identity
8. Representation
9. Relations of deference

از منظر این صاحب نظر اجتماعی، آنچه به مثابه واقعیت اجتماعی تلقی می‌شود، ریشه در نظام زبانی و ساختارهای دوگانه موجود در آن دارد که ریشه در ارزش‌های متنوع انسانی دارند. از این رو جهان اجتماعی مشحون از پدیده‌هایی است که به صورت اعتباری از سوی نظام زبانی هر گروه اجتماعی، «برساخته»^۱ می‌شود. نظامی که مبتنی بر یک سازوکار خودآیین و بدون ارجاع به هیچ حقیقت فرازمانی و فرامکانی، بر معناهایی دلالت دارد که به صورت تحمیلی بر انسان‌ها و روابط اجتماعی میان آن‌ها حاکم است. در نتیجه، واقعیت اجتماعی، ماهیتی برساختی دارد که به ابعاد زمانی و مکانی مقید است. در این شرایط، واقعیت فاقد ذاتی مستقل بوده و حیاتی وابسته به نظام زبانی و ارزش‌های اجتماعی پیدا می‌کند^(۱۰) (بودریار، ۱۹۹۸ و بودریار، ۱۹۹۳).

بودریار با اتکای بر این مواضع نظری و در مقام نقد دوران جدید، این جامعه را نظامی از ابژه‌هایی می‌داند که معنای هریک از آن‌ها از طریق یک ساختار درونی و در ارتباط با سایر ابژه‌ها بازتعریف می‌شود^(۱۱). در این نظام، اشیاء بدون توجه به کارکرد آن‌ها حامل معناهایی هستند که انسان‌ها با اتکای بر این معانی، آن‌ها را مصرف می‌کنند. مصرفی که هدف آن تعیین هویت اجتماعی از سویی و ایجاد تمایزگذاری اجتماعی از سوی دیگر است. در واقع انسان‌ها به جای مصرف خود کالاها، «ارزش نشانه‌ای» آن را که در ارتباط ساختارمند با سایر کالاها بر ساخت شده است، مصرف می‌کنند تا ضمن تعریف خود، فاصله اجتماعی‌شان با دیگران را نیز مشخص کنند (بودریار، ۱۹۹۳: ۱۳۸-۱۲۵ و بودریار، ۱۹۹۸: ۴۸-۴۱ و ۹۸-۹۱). از دید این صاحب نظر پست‌مدرن، کالاها همان دال‌هایی هستند که به صورت مستقل فاقد معنا بوده و تنها در چارچوب یک ساختار دوگانه و روابط تفاوتی، معناهایی بر آن‌ها بار شده است. ساختاری که بدون هیچ ارتباطی با واقعیت، آنچه را که ارزش‌های متنوع اجتماعی تعیین می‌کنند، به اشیاء نسبت می‌دهد. بر این اساس، در دوران جدید «نشانه» هیچ ارتباطی با واقعیت نداشته و جایگزین «هیچ»^۲ شده است (بودریار، ۱۹۹۴: ۸-۶).

بر همین اساس، واقعیت اجتماعی «وهمی» است که نمی‌تواند در قالب یک دال دارای معنای ثابت و جاودان خود را نشان دهد. از این روی، جهان اجتماعی محصول نظام زبانی است که به صورت خودبنیاد واقعیت را «شبیه‌سازی»^۳ می‌کند (بودریار، ۱۹۹۳: ۱۳۵-۱۳۳). منظور بودریار از

1. Construct
2. Nothings
3. simulate

شبیه‌سازی، مرگ آرمان واقعیت و امکان بازنمانی آن از طریق زبان، شکستن تمامی روابط دوگانه میان دال‌ها و در نهایت آشکار کردن مقام برساختی دال‌های فرادست است (بودریار ۱۹۹۴: ۷-۳). در این شرایط دیگر نشانه به امر عینی و مستقلی دلالت ندارد و خود هم‌زمان واقعیتی را که نمایندگی آن را برعهده دارد، برساخت می‌کند، بودریار از چنین برساخته‌ای تحت عنوان «فراواقعیت»^۱ یاد می‌کند (بودریار، ۱۹۹۸: ۹۴-۹۲). جهانی مملو از نشانه‌های شبیه‌سازی شده که دچار خلاء معنایی است و هیچ نسبتی با واقعیت ندارد.

بودریار بر این اساس معتقد است، مسئله اجتماعی نیز، واقعیتی عینی و مستقل از جامعه نبوده و ریشه آن به برساخت گروه‌های اجتماعی مختلفی بر می‌گردد که به تناسب نظام زبانی خود یک پدیده را مسئله اجتماعی در نظر می‌گیرند. به بیان دیگر، مسئله اجتماعی، پدیده‌ای نسبی است که به ارزش‌های گروه‌های متنوع اجتماعی وابسته بوده و با توجه به اقتضائات جنسیتی، قومیتی، ملیتی، طبقه‌ای، مذهبی و نژادی تحت این عنوان «معرفی می‌شود». چرا که آنچه جهان اجتماعی اعم از پدیده‌های بهنجار و نابهنجار را تعیین و از یکدیگر تفکیک می‌کند، ساختار دوگانه زبانی است که طی آن دال اول در مقام فرادست و دال دوم در جایگاهی فرودست قرار می‌گیرد. به این ترتیب، معیار و شاخصی عینی جهت تشخیص مسائل اجتماعی وجود ندارد. در این بین تنها معیار و شاخص تعیین‌کننده یک پدیده به مثابه مسئله اجتماعی، ارزش‌های اجتماعی مراکز قدرت هستند (بودریار، ۱۹۹۴: ۱۷-۵۸). از نظر بودریار، رسانه در جهان جدید، آن ابزاری است که ذیل منافع این مراکز، قادر است یک پدیده را در زمره مسائل اجتماعی قرار داده و چه بسا پدیده‌ای را به مثابه مسئله اجتماعی خلق کند. از دید او، برخلاف نگاه عمومی که رسانه را ابزاری خنثی از ارزش تصور می‌کنند، این ابزار، دارای توانایی لازم جهت برساخت جهان فراواقعیت و تکمیل پروژه شبیه‌سازی خود است. رسانه در این شرایط با مخدوش کردن رابطه دو طرفه میان فرستنده و گیرنده و مبنای مسئولیت‌پذیری اجتماعی مستتر در آن‌ها، انسان‌ها را وارد روابط فاقد معنایی می‌کند که بر نشانه‌ها و جهان شبیه‌سازی شده اتکا دارند (بودریار، ۱۹۹۸: ۳۹-۳۴ و ۱۹۸-۱۸۱). در این جهان، رسانه از سویی از طریق صنعت دکوپاژ^۲ (بازتدوین نشانه‌ها) و تولید حجم انبوه نشانه‌ها و اطلاعات و از سوی دیگر ضمن فروپاشی معنا، جهانی از فراواقعیت‌های شبیه‌سازی شده را پیش روی انسان‌ها قرار می‌دهد که

1. Hyper-real
2. Decoupage

ناظر بر دلالت‌های فرهنگی مراکز قدرت هستند (بودریار، ۱۹۹۴: ۸۹-۷۲). بر این اساس، رسانه از دید بودریار ابزاری غیرخستگی است که می‌تواند پدیده‌های هم‌نوا و ناهم‌نوا با ارزش‌های اجتماعی را خلق کند (همان: ۸۲).

این بدان معنی است که رسانه در جامعه جدید نه تنها می‌تواند مختصات جهان اجتماعی مطلوب خود را ترسیم و از طریق تکنیک‌های خود به مصرف انسان‌ها برساند، بلکه قادر است در صورت تشخیص پدیده‌ای که مسیر تحقق این جهان شبیه‌سازی شده را مخدوش می‌کند آن را به مثابه مسئله اجتماعی تعریف و مقابله با آن را از جامعه انسانی مطالبه کند. در این شرایط مرز میان واقعیت و غیرواقعیت محو و معیار تشخیص امر بهنجار از نابهنجار از دست می‌رود (بودریار، ۱۹۹۸: ۱۲۲-۱۲۰). در نتیجه رسانه هم‌زمان با انتشار هر امری (اعم از بهنجار و نابهنجار)، به خلق آن نیز مبادرت کرده و با رصد مسیر حرکت اجتماعی پدیده‌های مختل‌کننده را به مثابه مسئله اجتماعی بازتعریف می‌کند. آنچه این توانایی را پنهان کرده و مانع افشای این مهارت ویرانگر می‌شود، باور انسان‌ها به دوگانه واقعیت/خیال است که براساس آن رسانه ابزاری خنثی تصور می‌شود که تنها بازنماکننده واقعیت بیرونی است. به اتکای این باور، انسان‌ها تصور می‌کنند که جهان خارج حامل واقعیتی است که به گونه‌ای مستقل دارای حیات است و همچون کلیتی که قوانین حرکتی خود را دارد، بدون دخالت هیچ مرکز بیرونی مسیر خود را طی می‌کند. در مقابل این واقعیت، خیالی قرار دارد که در مقامی فرودست بر عدم واقعیت اشارت داشته و وجود غیرواقعی را نشان می‌دهد. «غیری» که از تمام ویژگی‌های واقعیت خالی شده و به گونه‌ای سلبی تعریف می‌شود. در این شرایط جهان حامل واقعیت و خیالی تصور می‌شود که همواره اولویت و مقام فرادست واقعیت دارد. بودریار با نقد شکستن این دوگانه بر جهانی برساختی تاکید می‌کند که رسانه آنچه را که واقعیت (بهنجار و نابهنجار) در نظر گرفته می‌شود، برساخت می‌کند (بودریار، ۱۹۹۴: ۸۱-۸۳ و بودریار، ۱۹۹۸: ۱۲۰-۱۲۳).

از دید این متفکر پست‌مدرن، در جنگ خلیج فارس هر دو جنبه توانایی رسانه، به روشنی قابل مشاهده بود. در بازنمایی این جنگ، از یک سو تلاش شد دوگانه واقعیت اخلاقی/واقعیت غیراخلاقی بار دیگر تثبیت شده و بر وجود واقعیت اخلاقی در جهان تأکید شود و از سوی دیگر تداوم و تعمیق هژمونی ایالات متحده آمریکا پس از جنگ سرد دنبال شود. در واقع، از دید بودریار به جهت عدم وجود واقعیت عینی و مستقل، رسانه‌ها با دستاویز قرار دادن اخلاق اجتماعی به مثابه واقعیت، در پی تضمین تداوم استیلای نظامی - سیاسی آمریکا از طریق معرفی

کردن تجاوز عراق به کویت به مثابه مسئله اجتماعی بودند تا از این طریق در عین تاکید بر وجود واقعیت اخلاقی، این تجاوز عراق را در زمره مسائل اجتماعی معرفی کنند. به این ترتیب، آمریکا در جنگی که از پیش نتیجه آن مشخص بود، وارد کارزار درگیری نظامی شده و رسانه‌ها نیز با بازنمایی هدفمند این صحنه فراواقعیت خود را پیگیری و محقق کردند (بودریار، ۱۹۹۵ و بودریار، ۱۹۹۸).

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با توجه به مواضع هستی‌شناختی دورکیم، مسئله اجتماعی پدیده‌ای انضمامی است که به صورت عینی قابل مشاهده و تشخیص است. از دید او، جهان اجتماعی از واقعیت‌های اجتماعی شکل گرفته که به جهت بیرونی بودن و جبری بودن، وجودی همچون اشیاء دارند و باید آن‌ها را با اتکای بر ویژگی‌های محسوس تعریف و تبیین کرد. بر همین اساس، مسائل اجتماعی نیز به مثابه یک واقعیت اجتماعی، دارای موجودیتی مستقل از حیات انسانی بوده و به اختیار بشری قابل تغییر نیستند. آن‌ها در صورت ظهور و بروز در جامعه، به مانند تمامی واقعیت‌های اجتماعی مقابل اراده انسانی قرار گرفته و تأثیرات خود را برخلاف تمایل او بر تمامی اعضای جامعه تحمیل می‌کنند.

از دید دورکیم، زمانی می‌توان یک پدیده اجتماعی را به مثابه یک مسئله اجتماعی تلقی کرد که این سه ویژگی را دارا باشد: (۱) عمومی نبودن؛ (۲) فقدان کارکرد و (۳) تجاوز از حدود طبیعی؛ و این ویژگی‌ها با توجه به نوع و دوره تحول آن جامعه قابل تشخیص باشد. بیان ویژگی‌های مورد اشاره به معنی آن است که از دید این متفکر مدرن، تشخیص مسئله اجتماعی باید دارای معیار و شاخص باشد و بر همین مبنا می‌توان به صورت اطمینان‌بخش مسائل اجتماعی را از سایر پدیده‌های اجتماعی تمیز داد. نکته اساسی در این بین آن است که توجه به شرایط مکانی (انواع اجتماعی) و زمانی (دوره تاریخی تحول اجتماعی) جهت تعیین مصادیق امور نابهنجار و مسائل اجتماعی، متضمن این معنی است که مسائل اجتماعی، پدیده‌ای ثابت و مطلق نیستند که بتوان به صورت ثابت در تمامی مکان‌ها و زمان‌ها آن‌ها را مشخص کرد. بر همین اساس، تعیین مسائل اجتماعی امری نسبی است که به فراخور نوع جامعه و مرحله تحول تاریخی آن، تغییرپذیر است.

اما در عین حال، این بدان معنی نیست که هیچ معیار و شاخص عینی جهت تشخیص مسائل اجتماعی در اختیار نیست و تعیین این‌گونه مسائل اموری نسبی هستند. از نظر دورکیم، مسائل اجتماعی دارای شاخص‌های ثابتی (عمومیت، کارکرد داشتن و فراتر رفتن از حدود طبیعی) هستند که باید این معیارها را با توجه به شرایط مکانی و زمانی (نوع اجتماعی و مرحله تحول تاریخی آن) مورد سنجش قرار داد. پس در نتیجه شاخص‌های تعیین مسائل اجتماعی ثابت بوده ولی بسترهای اجتماعی کاربست این معیارها متغیر هستند. در نتیجه مسائل اجتماعی، به هر پدیده‌ای اطلاق می‌شود که به جهت فقدان عمومیت و کارکرد از سویی و فراتر رفتن از حدود طبیعی از سوی دیگر، در روند عقلانی نظم اجتماعی موجود ایجاد اختلال کرده و مانع حرکت رو به پیشرفت جامعه شود.

اما در نقطه مقابل دورکیم، بودریار، با رد وجود عینی و مستقل پدیده‌های اجتماعی، واقعیت‌های جمعی را برساختی ذهنی می‌داند که از خلال نظام زبانی هر گروه اجتماعی سربرآورده است. از دید او، جهان اجتماعی محصول نظام زبانی است که معانی دال‌های آن در نتیجه ساختار روابط دوگانه و تفاوتی با سایر دال‌ها، شکل می‌گیرد که خود ریشه در ارزش‌های اجتماعی دارد. در این الگوی زبانی، هر دال به فراخور نسبتی که با دال مقابل خود دارد (واقعیت/ توهم، علم/جهل، مرد/زن، حضور/غیبت، مثبت/منفی) و همچنین به واسطه ریشه‌ای که در زمینه‌های جنسیتی، قومیتی، ملی، دینی، نژادی و طبقاتی دارد، معنا یافته و تغییر می‌کند. بدین ترتیب، معناهای ثابت و ابدی وجود ندارد که بدون توجه به محدودیت‌های زمانی و مکانی قابل تصور باشد. نتیجه این رویکرد، نفی واقعیت اجتماعی مستقلی است که بدون وابستگی به کلیت حیات انسانی امکان بروز داشته باشد.

در این بین آنچه در برساخت ذهنی جهان اجتماعی بسیار مهم است، رسانه به مثابه ابزار اعمال اراده مراکز قدرت بر جامعه است که هرآنچه را که در راستای منافع خود تشخیص دهد، خلق می‌کند. ابزاری که توانایی تولید نشانه‌هایی را دارد که همزمان با بازنمایی رویداد، آن را نیز خلق می‌کند. نتیجه این بازنمایی، شکل دادن به جهانی از فراواقعیت‌هاست که در آن دیگر مرز میان امر واقعی و غیرواقعی محو می‌شود. جهانی که مشحون از واقعیت اجتماعی برساخت‌شده و نسبی است که مبتنی بر «بسترهای اجتماعی»^۱ ولی به صورت نظامند، امکان ظهور پیدا کرده‌اند.

با توجه به این مواضع هستی‌شناختی که براساس آن امر واقع نفی می‌شود و نظام‌های زبانی به مثابه الگوهای غیرقابل مقایسه و رجحان معرفی می‌شوند، بودریار معتقد است، مسئله اجتماعی نیز همچون سایر پدیده‌های اجتماعی محصول نظام زبانی و ساختار فرادست و فرودست دال‌های هر گروه اجتماعی است که براساس آن، یک پدیده بدون داشتن نسبتی با واقعیت، به مثابه مسئله اجتماعی «معرفی می‌شود». در واقع از دید او، مسئله اجتماعی، ریشه در منافع و علائق مراکز قدرت دارد که فاقد هرگونه شاخص و معیاری جهت تشخیص عینی و واقعی است. براین اساس، این گونه مسائل، پدیده‌های نسبی هستند که به فراخور هر گروه اجتماعی شکل گرفته و خلق می‌شوند. در نتیجه مسئله اجتماعی، پدیده‌ای است که در هر گروه اجتماعی با اتکای به نظام زبانی و ارزش‌های اجتماعی که ریشه در قدرت دارد، به مثابه مسئله اجتماعی تلقی و معرفی می‌شود.

آنچه این تفاوت دیدگاه، میان این دو متفکر را قابل فهم کرده و چرخش پارادایمی به مسأله اجتماعی از مدرن به پست مدرن را تبیین می‌کند، تغییرات گسترده در سطح جهانی است که در نتیجه آن شرایط تاریخی و اجتماعی دگرگونی‌های گسترده‌ای را تجربه کرده است. درحالی‌که در زمانه دورکیم، جامعه مدرن پس از وقوع انقلاب‌های مختلف سیاسی، دینی، علمی و صنعتی، آشفتگی اجتماعی را در تمامی ابعاد آن تجربه می‌کرد و بازیابی نظم جمعی، هدفی مطلوب برای تمامی متفکران آن عصر محسوب می‌شد، دوران پست‌مدرن، با گذر از این نگرانی، به بنیان‌های نظم اجتماعی آزادتر و انسانی‌تر فکر می‌کند. بر همین اساس، متفکران مدرن از جمله دورکیم با اعتقاد به توانایی‌های شناختی علم تمام کوشش خود را صرف صورتبندی نظریه‌ای کردند که بتواند چارچوب نظم اجتماعی جدید را ترسیم و پیشرفت اجتماعی را تضمین کند. دورکیم نیز همچون هم‌عصران مدرن خود تصور می‌کرد، بنیادهای اصلی نظام سرمایه‌داری و جامعه مدرن، کارکردی انتظام بخش دارند و قادر است، تمهیدات لازم جهت شکل‌گیری یک نظم و انسجام ارگانیک را فراهم آورد. بنابراین با ایمانی راسخ به دنبال، ترسیم مسیر نظم و پیشرفت اجتماعی از سویی و تعیین معیارهای واقعیت‌های مختل‌کننده این نظم از دیگر سو بود. اما در نقطه مقابل، بودریار در جهانی زیست می‌کرد که به حسب وقوع جنگ‌های جهانی و منطقه‌ای، زیاده‌طلبی‌های سیاسی و خشونت‌های غیرانسانی اقتصادی، آرمان‌های جهان مدرن و توانایی علم جهت شکل‌گیری نظم انسانی مورد تردیدهای جدی قرار گرفت. دوران پرآشوب و پرتلاطمی که سرمایه‌داری از نظام رقابتی میان

بنگاه‌های اقتصادی متوسط و ملی به نظام جهانی متشکل از کارتل‌ها و شرکت‌های چندملیتی تغییر ماهیت داده بود و مراکز قدرت با تسخیر رسانه‌ها به خلق جهانی از واقعیت‌های برساختی مشغول بودند. جهانی که نه تنها واقعیت‌های مجاز و بهنجار آن برساختی ذهنی و مخلوق رسانه‌های مراکز قدرت بودند بلکه واقعیت‌های غیرمجاز و نابهنجار آن نیز امری غیرواقعی هستند که به جهت عدم تأمین یا تضمین منافع این مراکز به مثابه مسائل اجتماعی معرفی می‌شوند. نتیجه این تغییر بنیادین آن شد که در عصر پسامدرن نظام سرمایه‌داری با نفوذ در ابعاد مختلف زندگی اجتماعی، نظم مألوف را پیوسته مخدوش کرده و کوشش دارد جهان مطلوب خود را برساخت کند. هرچند میان هابرماس به مثابه یک متفکر مدرن با بودریار به منزله یک اندیشمند پاسااختارگرا، فاصله پرنشدنی به لحاظ فکری وجود دارد ولی هر دو صاحب‌نظر نگرانی‌های مشترک و جدی پیرامون تهدیدات و خطرهای مراکز قدرت برای حیات انسانی و زیست آزاد آن دارند. از دید یورگن هابرماس^۱ نیز «نظام»^۲، با قواعد و چارچوب‌های رسمی و منفعت‌جویانه خود به تدریج به سمت استیلا^۳ بر «زیست جهانی» حرکت می‌کند که در آن روابط جمعی و توافق‌های اجتماعی، فارغ از ساختارها و جایگاه‌های رسمی، مبتنی بر تفاهم و توافق بین ال‌ذهانی شکل می‌گیرد. حرکتی که نتیجه آن استثمار زیست جهان و از بین رفتن زمینه و فرصت‌های گفتگوی آزادی است که تمامی ابعاد حیات اجتماعی را انسان زدایی می‌کند.

پی‌نوشت‌ها

۱. مدرنیسم یا مدرنیته به دوران پس از عصر روشنگری (Enlightenment) در اروپا اشاره دارد که طی آن انسان با طرد دین و سنت بر توانایی خرد و عقل خود اعتماد و تلاش کرد جهان طبیعی و اجتماعی را با اتکا به علم تجربی مورد شناخت و کنترل قرار دهد. در این دوران انسان به جهت ایمان به ظرفیت شناختی علم، با گزاره‌های تجویزی دینی مخالفت کرده و کشف قوانین میان‌پدیده‌های طبیعی و روابط اجتماعی را به مثابه هدف خود جهت حل مشکلات و پیشرفت دنبال کرد. اما در نقطه مقابل، پست‌مدرنیسم ناظر بر دورانی است در نتیجه آن ضمن بروز تردید نسبت به توانایی

---

1. Jurgen Habermas
2. System
3. Life Word

- شناختی علم، کشف قوانین کلان و جهان‌شمول انکار شد. در این دوران، از یک سو با قواعد اخلاقی و عقلی فرازمان و فرامکان مخالفت شد و از دیگر سو بر هویت‌های مستقل و محلی تأکید شد.
۲. دورکیم، بر اساس همین نوع نگاه به واقعیت اجتماعی جامعه را موجودی فراتر از تک تک افراد دانسته و تأکید دارد که جامعه، هم از نظر مکان و هم از زمان، بی‌نهایت از فرد بالاتر است؛ او بر این باور است که جامعه ترکیبی از افراد انسانی است که در نتیجه در آمیختن با هم، موجود جدیدی خلق می‌کنند که متفاوت از آگاهی‌های تک تک افراد است (دورکیم، ۱۳۷۳: ۱۱۵-۱۱۷ و دورکیم، ۱۳۷۸: ۳۷۶-۳۸۹ و دورکیم، ۱۳۹۰: ۱۲۲-۱۲۹).
۳. دورکیم، با اتکای بر معیار توجه به دوره زمانی جهت تشخیص مسائل اجتماعی، نظام اجتماعی شدن (system of socialization) فرانسه را به مثابه یک مسئله اجتماعی تلقی کرده و تلاش می‌کند آن را حل کند (دورکیم، ۱۳۷۶ و دورکیم، ۱۳۸۲).
۴. بودریار در کتاب «نظام چیزها» (The System of Objects) در قالب تحلیلی ساختارگرایانه و مبتنی بر روابط دوگانه و تفاوتی میان چیدمان/محیط، معنای برخی اشیاء (ابژه‌ها شامل: روشنایی، نوردهی، آینه، پرتره‌ها، ساعت، رنگ، مصالح ساختمانی، شیشه، محیط خانه، نشیمن‌گاه خانه، دکوراسیون و اتومبیل) را تفسیر و سپس در چارچوب یک نظام ذهنی، آن‌ها را (اشیاء قدیمی، بازسازی، کلکسیون-داری، حیوانات خانگی و ساعت مچی) تحلیل می‌کند. در نهایت، نیز حوزه معانی آن‌ها و در نتیجه دلالت ایدئولوژیک آن‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد (بودریار، ۱۹۹۷). او همچنین در کتاب «جامعه مصرفی: اسطوره‌ها و ساختارها» (The Consumer Society: Myths and Structures) نیز جامعه امروزی را ذیل مفهوم جامعه مصرفی قرار داده و تلاش می‌کند نحوه مصرف اشیاء در چنین جامعه‌ای را در قالب نظام روابط تفاوتی میان آنها که علاوه بر معنادهی، در جهت تمایزگذاری اجتماعی نیز عمل می‌کنند، تشریح کند. تفاوت میان مرد/زن و تعریف هر یک به عنوان پدیده‌ای جدید در قالب مفاهیم مرد مدرن/زن مدرن واضح‌ترین شکل تحلیل روابط اجتماعی براساس نظام زبانی و روابط دوگانه میان دال‌ها براساس سازوکار روابط تفاوتی است (بودریار، ۱۹۹۸). ساختار کتاب «مبادله نمادین و مرگ» (Symbolic Exchange and Death) نیز با اتکای بر یک تحلیل ساختاری، برپایه نظام دوگانه مرگ/زندگی قرار دارد. بودریار در این کتاب نیز پس از تشریح جداگانه امر نمادین و امر نشانه‌ای، نحوه گذار از جامعه مبتنی بر مبادلات نمادین به جامعه‌ای که در آن کالاها به ابژه‌هایی نشانه‌گذاری شده تبدیل شده‌اند و مبادلات هم به شکل مبادله امر نشانه‌ها صورت می‌پذیرد را به صورت تفصیلی توضیح می‌دهد (بودریار، ۱۹۹۳).
۵. این دیدگاه بودریار پیرامون جامعه جدید در راستای رویکرد انتقادی او نسبت به نظام سرمایه‌داری است که در نتیجه آن ابعاد دیگری از مواضع هستی‌شناختی او آشکار می‌شود. او به رغم تعلقات

فکری اولیه‌اش به مارکسیسم، برخلاف مارکس که نظام سرمایه‌داری را براساس «نظام تولید» (System of production) نقد می‌کرد، جامعه جدید را با اتکای بر «نظام مصرف» (System of consumption) به بوته نقد می‌کشد.

منابع

- رابینگتن، ارل و واینبرگ، مارتین (۱۳۸۶)، *رویکردهای نظری هفتگانه در بررسی مسائل اجتماعی*، ترجمه: رحمت ا... صدیق سروستانی، تهران: دانشگاه تهران.
- دورکیم، امیل (۱۳۷۳)، *قواعد روش جامعه‌شناسی*، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- (۱۳۷۶)، *تربیت و جامعه‌شناسی*، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- (۱۳۷۸)، *خودکشی*، ترجمه نادر سالارزاده امیری، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- (۱۳۸۱)، *درباره تقسیم کار*، ترجمه باقر پرهام، تهران: نشر مرکز.
- (۱۳۸۱)، *جامعه‌شناسی تربیتی*، ترجمه محمد مشایخی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- (۱۳۸۳)، *صور بنیادین حیات دینی*، ترجمه باقر پرهام، تهران: نشر مرکز.
- (۱۳۹۰)، *جامعه‌شناسی و فلسفه*، ترجمه فریدون سرمد، تهران: کندوکاو.
- (۱۳۹۸)، *درس‌های جامعه‌شناسی*، ترجمه سیدجمال‌الدین موسوی، تهران: نشر نی.
- فلیک، اووه (۱۳۹۳)، *درآمدی بر تحقیق کیفی*، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.
- ≠ غفاری، غلامرضا (۱۳۸۸)، «منطق پژوهش تطبیقی»، *مجله مطالعات اجتماعی ایران*، شماره ۴: ۱-۱۶.
- Baudrillard, Jean: (1993) **Symbolic Exchange and Death**. Trans by Ian Hamilton, London: Sage.
- ≠ Baudrillard, Jean: (1994) **Simulacra and Simulation**. Trans by Sheila Faria Glaser, United States of America: University of Michigan Press.
- Baudrillard, Jean: (1995) **The Gulf War Did Not Take Place**. Trans by Paul Patton, Bloomington: Indiana University Press.
- ≠ Baudrillard, Jean: (1997) **The System of Objects**. Trans by James Benedict, London & New York: Verso.
- ≠ Baudrillard, Jean: (1998) **The Consumer Society: Myths and Structures**. London: Sage.
- Denzin, N and Y. Lincoln (2018), **The Sage Handbook of Qualitative Research**, 3th Edition, London: Publications Ltd.
- Eitzen, Stanley and Baca Zinn, Maxine and Smith, Kelly Eitzen (2012), **Social Problems**, United States of America: Allyn & Bacon Publications.
- Kornblum, William; Julian, Joseph and Smith, Carolyn (2012), **Social Problems**. United States of America: Pearson Education.
- Mooney, Linda; Knox, David and Schacht, Caroline (2009), **Understanding Social Problems**, Wadsworth: Cengage Learning Publications.
- Parrillo, Vincent (2005), **Contemporary Social Problems**, United States of America: Pearson Publications.

Sullivan, Thomas (2016), **Introduction to Social Problems**, United States of America: Pearson Publications.

